

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΚΗ'

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1957

ΤΕΥΧΟΣ Δ'

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ (*)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ - ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Γ'. Η ΕΙΚΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἡ μορφή, αἱ χειρονομίαι καὶ ὅλη ἡ παράστασις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου χαρακτηρίζουν μὲ λιτὴν παραστατικότητα τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ Εὐαγγελικὰ κείμενα (Ματθ. γ' 1-5, Μάρκ. α' 1-8, Ἰωάν. α' 6-29).

Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδον ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Προδρόμος παρίσταται ὑπὸ δύο τύπους: τὸν ἀνατολικὸν - μοναχικὸν καὶ τὸν ἀλεξανδρινὸν - ἐλληνικόν. Ὁ πρῶτος, ρεαλιστικὸς, ἀπιδίδει ζωηρῶς τὸν μακρὰν τοῦ κόσμου ζῶντα ἀσκητὴν τῆς ἐρήμου. Τὸ αὐστηρὸν πρόσωπόν του εἶναι ἄδρὸν, αὐλακωμένον μὲ βαθείας ρυτίδας, ἡ κόμη μακρά, ἐρριμένη ἀτάκτως ἐπὶ τῶν ὤμων, τὸ γένειον ἀκένιστον· φορεῖ βραχύ, τρίχινον ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἀφίνει γυμὰς τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας καὶ μέρος τοῦ σώματος, ὅπως εἰς τὸ μωσαϊκὸν τοῦ Βαπτιστηρίου τῶν Ἀρειανῶν τῆς Ραβέννης τοῦ θου αἰῶνος¹. Εἰς αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὁ ἅγιος Ἰωάννης φέρει τὸ ἔνδυμα τῶν ἀσκητῶν τῆς Αἰγύπτου, ἥτοι μῆλωτὴν ἄνωθεν μακροῦ χειριδωτοῦ χιτῶνος. Παραδείγματα ἔχομεν τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν τοῦ Προδρόμου εἰς τὴν περίφημον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ Καθέδραν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μαξιμιανοῦ († 556), συρο-αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἀποκειμένην εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Ραβέννης², καὶ τὴν ἐγκαυστικὴν εἰκόνα τοῦ Μουσείου Κιέβου, τὴν προερχομένην ἐκ τῆς πλουσίας συλλογῆς εἰκόνων τῆς Μονῆς τοῦ Θεοβαδίστου ὅρους Σινᾶ, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς³. Εἰς τὰ δύο αὐτὰ μνημεῖα ὁ Προδρόμος ὑψώνει τὴν δεξιὰν εἰς ἔνδειξιν τῆς μαρτυρίας· διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εἰς μὲν τὸ ἀνάγλυφον τῆς Ραβέννης τὸν Ἀμνὸν ἐπὶ σφαίρας,

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 18 τοῦ ΚΖ' τόμου.

1. O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin 1913, εἰκ. 308.

2. Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1925, εἰκ. 148.

3. O. Wulff — A. Alpatoff, *Denkmäler der Ikonenmalerei*, Dresden 1925, εἰκ. 8.

εἰς δὲ τὴν σιναῖτικὴν εἰκόνα εἰλητάριον μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν «*Ἴδε δ' ἁμνὸς τοῦ Θεοῦ δ' αἰῶν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*» (Ἰω. α', 29). Ὁ Ἄμνός εἰς χεῖρας τοῦ Προδρόμου συνηθίζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν δυτικὴν τέχνην.

Συμφώνως πρὸς τὸν δεύτερον τὸν ἀλεξανδρινό-ἐλληνικὸν τύπον ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος παρίσταται ὑπὸ ἰδεαλιστικὴν μορφήν, μετὰ φυσιογνωμίαν ἥρεμον καὶ κανονικὰ χαρακτηριστικά—ὅπως ὁ Χριστός—ἰστάμενος κατ' ἐνώπιον καὶ ἐνδεδυμένος τὸν ἐλληνικὸν μακρὸν χιτῶνα καὶ πολύπτυχον ἱμάτιον, εὐλογῶν διὰ τῆς πρὸ τοῦ στήθους δεξιᾶς καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς μεγάλην ἐν εἵδει δόρατος σταυροφόρον ράβδον. Ἄριστον παράδειγμα τοῦ ἐλληνικοῦ αὐτοῦ τύπου εἶναι μικρογραφία τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ ἁγίων τοῦ Κώδικος τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Βατικανόν· χρονολογεῖται τὸν 7ον αἰῶνα ἢ πιθανώτερον τὸν 9ον, ἀκολουθεῖ ὁμοῦς ἀρχαιότερα πρότυπα τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 5ου αἰῶνος.

Κατὰ τὴν *βυζαντινὴν ἐποχὴν* εἰς τοὺς δύο παλαιοχριστιανικοὺς τύπους τοῦ Προδρόμου—τὸν ἀνατολικὸν καὶ τὸν ἐλληνικὸν—ἐπέρχεται κάποια ἐξέλιξις καὶ συνάφεια.

Εἰς τὸν ἀνατολικὸν μοναχικὸν τύπον τονίζεται ὁ ἀσκητικὸς χαρακτὴρ τοῦ Προδρόμου, μετὰ τὸ σκελετωδὲς σῶμα καὶ τοὺς ὑπεράγαν ἰσχυροὺς βραχίονας καὶ πόδας. Τὸ βραχὺ τρίχινον ἔνδυμα ἀφίνει γυμνά τὰ ἄκρα καὶ τὸ στήθος. Συνηθῶς ὁ Πρόδρομος παρίσταται μετὰ ἐλαφρὰν στροφὴν, παραπλεύρως δὲ αὐτοῦ προστίθεται σχηματικὸν δένδρον καὶ ἡ ἀξίνη ἐκ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς Γραφῆς (Ματθ. γ' 10). Παραδείγματα τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου ἔχομεν εἰς Μωσαϊκὰ τοῦ 12ου αἰῶνος (ὅπως εἰς τὴν Καπέλλα Παλατίνα τοῦ Παλέρμου καὶ Ἀγίου Μάρκου Βενετίας), εἰς μικρογραφίας τοῦ 11ου αἰῶνος (ὅπως εἰς Εὐαγγέλιον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων gr. 64) καὶ εἰς εἰκόνας, ὅπως ἡ τῆς Μονῆς Σινᾶ (εἰκ. 1), μοναχικῆς τέχνης τοῦ 13ου αἰῶνος. Εἰς τὴν σιναῖτικὴν εἰκόνα προστίθενται ἄνω τρεῖς μικραὶ σκηναὶ τοῦ βίου τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, χαμηλότερα ἐν προτομῇ ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Χριστός, πρὸς τὸν ὁποῖον οὗτος προσβλέπει πλήρης δέους, ὑψῶν πρὸς αὐτὸν τὴν δεξιάν, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ τὸ εἰλητάριον μετὰ τὴν ἀνωτέρω ρῆσιν.

Ἀριστερά, ἄνωθεν δένδρου μετὰ τῆς ἀξίνης παρὰ τὴν ρίζαν, ἀναγράφεται τὸ χωρίον τῆς γραφῆς:

Ἦδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Κάτω δεξιὰ προστίθεται ἡ ἀποτετμημένη κεφαλὴ τοῦ Ἰωάννου ἐντὸς εἵδους στομίου φρέατος, ἣτις σχετίζεται πρὸς τὴν εὐρεσιν τῆς κεφαλῆς, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἐπίγραμμα:

«Ὁρᾷς ὅσα πράττουσιν ὁ Θεοῦ λόγε
Οἱ τοὺς ἐλεγμοὺς μὴ φέροντες τοῦ σκότους. Ἴδου γὰρ τὴν ἐμὴν
ταύτην κάραν κρύπτουσιν εἰς γῆν τῷ ξίφει
τετμηκότες. Ἄλλ' ὥσπερ αὐτὴν ἐξ ἁφα-
νοῦς τοῦ τόπου εἰς φῶς ἐπανήγαγες οἷς οἶδας τρόποις οὕτως δυσα-
πῶ σῶσον αὐτοὺς ἐν βίῳ
τοὺς τὴν ἐμὴν σέβοντας
σεπτὴν εἰκόνα».

Εἰς τὸν ἑλληνικὸν τύπον τῆς βυζαντινῆς περιόδου ὁ Προδρόμος παρί-
σταται ὅπως κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, κατ' ἐνώπιον ἐνδεδυμέ-
νος μακρὸν χιτῶνα καὶ πολὺπτυχον ἱμάτιον. Τὸ πρόσωπον ὅμως αὐτοῦ,
συμφώνως πρὸς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς μεσοβυζαντινῆς ζωγραφικῆς, λαμβάνει
βαθεῖαν πνευματικότητα καὶ ἑκφραστικὴν ἔντασιν. Ὁ ἀσκητικὸς χαρακτήρ
διαφαίνεται εἰς τὸ ἀκτένιστον τοῦ γενείου καὶ τῆς δασυτρίχου κόμης, διευ-
θετημένων ὅμως μὲ τὸ ρυθμικὸν αἶσθημα τῆς ἐποχῆς. Ρυτίδες αὐλακώνουν
τὸ μέτωπον καὶ τὰς παρειάς, τὸ δὲ βλέμμα βαθὺ καὶ διαπεραστικόν, διερμη-
νεύει τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ τέκνου τῆς ἐρήμου, τοῦ προαισθανομένου
τὴν προσέγγισιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου καὶ ἐγκαταλείψαντος τὴν ἔρημον,
ἵνα ἔλθῃ καὶ ἀναγγεῖλῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος,
ὡς δηλοῦται εἰς τὸ ρητὸν τοῦ εἰληταρίου. Παραδείγματα ἔχομεν εἰς τὰ Μω-
σαϊκά, ὅπως ἡ πλήρης δυνάμειος προσωπογραφία τοῦ Προδρόμου εἰς τὴν
Πρόθεσιν τοῦ βυζαντινοῦ Ναοῦ τοῦ Δαφνίου τοῦ 11ου αἰῶνος, εἰς μικρο-
γραφίας καὶ εἰκόνας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ἡ μεγάλη
μωσαϊκὴ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντι-
νουπόλεως, ἀρίστης τέχνης τοῦ 11ου αἰῶνος (εἰκ. 2).

Εἰς ἑτέραν εἰκόνα τοῦ Σινᾶ τοῦ 13ου αἰ., τὴν ὁποίαν πλαισιώνουν
14 σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Προδρόμου, ὁ ἑλληνικὸς τύπος δέχεται ἐκ τοῦ
ἀσκητικοῦ-ἀνατολικοῦ τὸ ἔνδυμα, ὅπερ ἀφίνει γυμνὸν τὸ στήθος καὶ τοὺς
πόδας, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ τρίχινος σάκκος μετατρέπεται εἰς πτυχού-
μενον ἱμάτιον (εἰκ. 3).

Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν ἐπικρατεῖ ὁ ἀσκητικὸς τύπος τοῦ
Προδρόμου μὲ μεταβολὰς τινὰς εἰς τὴν στάσιν καὶ τὸ ἔνδυμα, προσέτι δὲ
εἰκονίζεται οὗτος μετὰ πτερύγων. Εἷς τινὰς εἰκόνας διατηρεῖται ἡ ἀρχαιο-
τέρα κατ' ἐνώπιον στάσις, συνηθέστερον ὅμως ὁ Προδρόμος εἰκονίζεται
ἐστραμμένος πλαγίως, ὅπως παρίσταται εἰς τὴν Βάπτισιν τοῦ Χριστοῦ
ἐν μέσῳ τοῦ βραχάδους τοπείου τῆς ἐρήμου· τὴν δεξιὰν ὑψώνει εἰς στάσιν
μαρτυρίας, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ τὸ εἰλητάριον μὲ τὴν σχετικὴν ρῆ-
σιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν σταυροφόρον ράβδον, συμφώνως πρὸς τὰ ἀρχαιό-
τερα πρότυπα. Ὡς ἔνδυμα φέρει οὗτος ἐσωτερικῶς τὸν τρίχινον σάκκον

καὶ ἀνωθεν αὐτοῦ τὸ ἐλληνικὸν ἱμάτιον, ἅτινα ἀφίνουν γυμνοὺς τοὺς πόδας μέχρι τῶν γονάτων. Παρὰ τοὺς πόδας του εἰκονίζεται συχνὰ ἡ ἀποτετμημένη κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου ἐντὸς λεκάνης.

Ἀντιπροσωπευτικὸν δείγμα μεταβυζαντινοῦ τύπου εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου μετὰ περὺγων τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος (εἰκ. 4).

Ἐνίοτε ἡ παράστασις τοῦ Προδρόμου εἰς μεταβυζαντινὰς εἰκόνας περιορίζεται εἰς τὴν ἀποτετμημένην κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ δίσκου.

Ὁ περρωτὸς Πρόδρομος ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον σποραδικῶς κατὰ τὴν ὑστέραν βυζαντινὴν περίοδον εἰς τοιχογραφίας καὶ μικρογραφίας, ἐπικρατεῖ δὲ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος. Τὰς ἀγγελικὰς πτέρυγας φέρει ὁ Πρόδρομος ὡς προάγγελος τοῦ Μεσσίας κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Μαλαχίου (γ' 1), ἣν ἀναφέρει ὁ Μάρκος ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ὁ Ματθαῖος (ια', 14). «*Ἴδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου*». Ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ὁ περρωτὸς Πρόδρομος ἐρμηνεύεται καὶ ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀγγελικοῦ Τάγματος τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, ὅστις μέλλει ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν ἐκπεσόντα Ἑωσφόρον.

Εἰκ. 1. Εἰκὼν τοῦ Προδρόμου τῆς Μονῆς Σινᾶ μοναστικῆς τέχνης τοῦ 13ου αἱ.

Εικ. 2. Μωσαϊκή εἰκὼν τοῦ Προδρόμου τοῦ Πατριάρχικου ναοῦ Κων/πόλεως 11ου αἱ.

Εικ. 3. Εικόνα του Προδρόμου της Μονής Σινᾶ μετὰ σκηνῶν τοῦ βίου αὐτοῦ 13ου αἰ.

Εικ. 4. Εικόνα του Προδρόμου μετὰ πτερύγων τῆς Μονῆς Σινᾶ
μεταβυζαντινῆς τέχνης 17ου αἰ.